

**ЕПІТЕТИ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКСПРЕСИВНОСТІ
В УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РОМАНАХ**

У статті проаналізовано стильово-семантичну специфіку епітетів у історичному романі Р. Іванченко “Отрута для княгині”.

Ключові слова: *епітет, троп, художні засоби, експресія.*

The article analyzes the stylistic-semantic specificity of epithets in the historical novel R. Ivanchenko “Poison for the Princess”.

Keywords: *epithet, trails, art tools, expression.*

Індивідуальна мовотворчість письменників посідає особливе місце в загальній мовній картині світу. Одним з найяскравіших виразників індивідуального стилю письменників є епітет, за допомогою якого створюються мовні характеристики персонажів та картини природи. Питання визначення епітета цікавить митців слова вже давно. Відомий давньогрецький філософ Аристотель у своїй “Поетиці” називає цей троп “прикрашальним словом”, визначаючи тим самим його “орнаменталізуючу” функцію акцентування найсуттєвішої ознаки, що позбавляє твір сірості, буденності й робить його більш музикальним [1, с.76].

Епітет вважається одним із основних тропів художнього мовлення, який ґрунтується: “або на інтенсивному вираженні даним словом найхарактернішої ознаки предмета, кольору, розміру форми, ... або на семантичному зміщенні в лексичному значенні слова, коли все значення слова або якась сема переноситься через зіставлення-порівняння у сферу номінації інших предметів” [4, с.161].

Семантика і стилістичні функції епітетів у художньому мовленні привертала увагу дослідників (С.П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л.І.Мацько, А.К.Мойсієнко, Л.О.Пустовіт, Н.М.Сологуб, Л.О.Ставицька, О.М.Сидоренко, Л.І.Шустова та ін.). Л. Мацько підкреслює, що “семантична еволюція епітета значно розширила образні функції в тексті, лексико-граматичні моделі вираження. Епітет формується як образний, естетично маркований атрибут, що на лексичному і граматичному рівнях має образно-означальне наповнення, свою формально-граматичну структуру” [3, с. 340].

Кожна епоха реалізується в характерному словнику епітетів. Метою даної статті є аналіз стильово-семантичної специфіки епітетів у історичному романі Раїси Іванченко “Отрута для княгині”.

Індивідуально-авторське моделювання картини світу виявляється в різних семантико-стилістичних функціях епітетів. Прикметною ознакою ідіостилу Р. Іванченко є оригінальність її епітетних образів. “Весняного вечора, коли одцвітали вишневі садки і легкий вітерець струшував на землю **пелюсткову метелицю**, Щербило вийшов із терема і подався до Либеді через Копирів кінець” [2, с.221]. “Рублені дома на підкліттях– у два чи три вікна –таємничо-сліпо дивилися на вершників своїми **каламутними, невидючими шибками**” [2, с.16]. “Відчувала себе зливою із **цим холодним, буряним вітром**, і з **розколошканим небом...**” [2, с.411].

Для зовнішньої характеристики героя важливим є показ очей, обличчя. Великого значення набувають при описі зовнішності очі людини: форма, колір, вираз очей, з якими пов’язуємо й внутрішні особистісні характеристики. “

Обов'язковим компонентом характеристики очей є колір. Колірна гама очей представлена у досліджуваному романі епітетами **блакитні, іскристо – синяві, ясно – сині, карі, жовтаво – горіхові, сиві, чорні**:

“Але які гарні іскристо – синяві очі в цієї жінки!” [2,с.399]. *“І ще отой юнак, що за її спиною, сяє до нього ясно-синіми очима”* [2,с.400]. Поєднання у складному епітеті двох основ з колірною семантикою, збільшує інформативну вагу характеристики людини.

Ад'єктивне словосполучення з іменником **очі** має у своїй структурі значення порівняння: **хиже око** [2,с.400] (око, як у хижака). Такі сполучення епітета з іменником становлять собою метафору, що експресивно наповнює образ. Експресивна виразність словосполучення “хиже око” зумовлене нестандартністю ознаки, яка приписується людським очам. У прикметнику, використаному в ролі нестандартного художнього означення, письменниці вдалося використати прийом, який робить характеристику більш переконливою, зосереджуючи на собі увагу читачів, а ад'єктивно-субстантивна конструкція посилює експресію.

Лексема **очі** є центром лексико – семантичної групи, на периферії якої знаходяться лексеми **погляд, зір, вираз**. У романі Р.Іванченко позитивна оцінка виразу очей виражена епітетами **іскристі, гарні, загадкові, дивні, палкі**. Неприємний погляд окреслюється художніми означеннями: **колючий, чіплявий, гострий, насторожений, пекучий**:

“Під її пильним, гострим поглядом він не міг зробити останнього рішучого кроку, задля котрого ішов на цю Гору ціле життя” [2,с.419].

Погляд людини, вираз її обличчя є дзеркалом внутрішнього стану, характеру. Таким чином, художні означення на позначення понять **очі, погляд** стають виразниками статичних і динамічних ознак: *“Давно, давно ніхто не дивився на нього таким захопленням, гарячим поглядом”* [2,с.99].

“Ніби тої ж миті впливли перед нею його втомлені, пригаслі очі” [2, с.408].

Характер погляду асоціативно зближується із особливостями обличчя. Поєднувані з субстантивом **обличчя, лице** епітети вказують на вік людини *“Житяна повернула до нього обличчя – таке просвітлене, молоде”* [2,с.165]; на колір шкіри *“Зате смагле, довгобразе лице Костянтина, обрамлене короткою чорною борідкою, зарожевілось”* [2,с.399]; на емоційний стан людини *“Георгій Сурсубул довго й чіпко вдивлявся в воскове обличчя”* [2,с.116];

Досить важливим поняттям при описі портретної характеристики є **губи (уста), рот**. Вони можуть вказувати на стан здоров'я (**в'ялі, красиві, вигинисті**), вік (**беззубий, запалий рот**), характеризувати емоційний стан персонажів (**бліді, тверді**). Наприклад:

“Затягне мовчання кийської архонтеси, загадковий усміх, що миттєво торкнув її тверді бліді вуста, віддався холодком по хребтах” [2,с.421].

Індивідуальним і неповторним є також **голос** кожної людини, який теж здатен передавати емоційний стан людини. У романі “Отрута для княгині” Р.Іванченко зафіксовані такі епітети у поєднанні з іменником **голос**: **медвяний, кволий, безбарвний, бражний, свистячий, дзвінкий, розкішний**:

“Очі її сяяли зірчато, медвяний голос – як і колись, тільки щоки обвисли, зчорніли передні зуби” [2,с.243].

Художні означення здатні ставати атрибутами лексем психічного комплексу. Епітети, що підкреслюють внутрішній стан людини, граматично залежать від іменника – назв осіб та дієслів і складають парадигму ознак якостей і стану. Раїса Іванченко використовує різноманітні епітети для опису рис характеру (**підступний, свавільний, запобігливий, мовчазний, пихатий, бундючний, чесний, зухвалий, жорстокий, дикий**); розумового рівня – **мудрий, досвідчений, дотепний, скудоумний**; вдачу – **вогнистий, грізний, затятий, крутий**; стану – **самотній, тривожний, замислений, безсилий, щасливий**.

“Свенельд надто досвідчений і мудрий змій, добре відає, що чинить” [2,с.236].

“– Він же... він... – хотіла сказати – варяжин, та ще й бундючний варяжин росте з нього під рукою Асмуда” [2,с.300].

Аналізований масив епітетів, відображаючи всю картину внутрішнього світу ліричного героя, часто підпорядковується лексемам **душа, дух, серце** як поняттям, що конкретизують у собі весь світ почуттів людської істоти.

“Його **звуглене серце** тьохнуло, стрепенулося, безжально стиснуло йому груди” [2,с.276].

“Як тільки кийвська сольба з княгинєю разом полишила почайнівське пристанище, ніби якийсь біс уселився в її вічно **бунтівливе серце**” [2,с.412].

“О **недосвічена, щира** душе твоя, дитино... чи відаєш, що робиш?” [2,с.426].

Художній простір роману Раїси Іванченко характеризується наявністю великої кількості епітетів різних сфер використання: **зорові**, серед яких наявні також метафоризовані епітети: **заквітчані коси, зоряне небо, росяні трави, весняна заграва, пелюсткова метелиця, зірчасте мереживо, густий туман, втомлені сизі хмари**. Наприклад:

“Знову спогади брали в полон душу, тихо входили в неї, як світіння надвечірньої **весняної заграви**” [2,с.67].

Широко репрезентована у досліджуваному романі група лексем на позначення **дотику**, більшість з яких вжиті в переносному значенні:

“Олега раптом **струсонув якийсь липкий, темний страх**” [2,с.24]. “**Гарячий сон зморив його в своїх обіймах враз**” [2,с.83].

“Відчула себе зливою з цим **холодним, буряним вітром, і з розколошканим небом, і з цим веселим і врочистим стовписьком людей, які її розуміли, співчували і боліли її болями**” [2,с.411].

Акустичні і смакові групи епітетів невеликі за об’ємом: **притихлі діброви, бучні учти; солодке забуття, гірке розчарування**.

“Тільки зімкне очі й почне провалюватись у **солодке забуття**, як над нею поставала його біла тінь” [2,с.279].

У художніх текстах епітети – це засіб образного мислення, індивідуального авторського сприйняття діОсновна функція епітетів у досліджуваному художньому творі – викликати в уяві читача певні яскраві картини, емоційно впливати на читача.

Поєднання епітетів з іншими художньо-стилістичними засобами підсилює експресивне звучання тексту, акумулюючи модально-авторські конотації.

Художньо-образні означення посилюють виразально-експресивний потенціал номінацій, дозволяють передавати ту чи іншу оцінку об’єкта і сприяють тропеїзації та, як наслідок, – естетизації художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Поетика. – К.: Мистецтво, 1967. – 134с.
2. Іванченко Р. Отрута для княгині: Роман. – К.: Спалах ЛТД, 1995. –464 с.
3. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови: Підручник/ Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько; За ред. Л. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. “Українська мова”. Енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін]. – К.: “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.